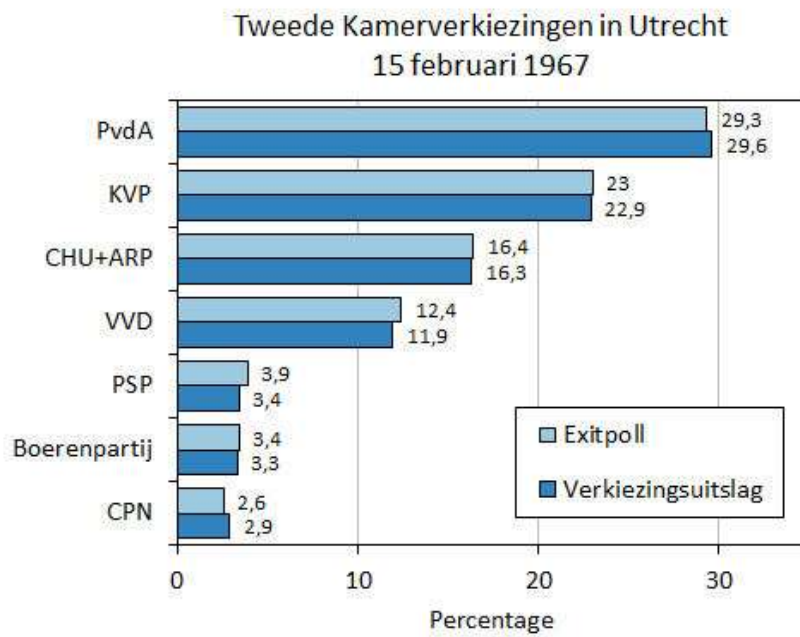

50 jaar exitpolls!

Jelke Bethlehem

februari 2017

1. Inleiding

In de aanloop naar verkiezingen zijn er meestal veel peilingen. Politici en media willen graag weten hoe de vlag erbij staat. Om daar een goed beeld van te krijgen, wordt op gezette tijden (soms elke week) aan een steekproef van kiesgerechtigden gevraagd of ze gaan stemmen, en zo ja, op welke partij dan. Voor velen valt die vraag niet zo eenvoudig te beantwoorden, omdat ze nog niet weten of ze gaan stemmen, laat staan op welke partij.

Er is nog een andere vorm van peilen en dat is de *exitpoll*. Dit is een peiling die niet in de periode voor de verkiezingen wordt uitgevoerd, maar op de dag van de verkiezingen zelf. Bij een exitpoll bestaat de doelgroep uit alle personen die net hun stem hebben uitgebracht. Een steekproef uit de stemmers krijgt in (of vlakbij) het stembureau een korte vragenlijst voorgelegd. Daarin wordt in ieder geval gevraagd op welke partij ze net hebben gestemd. Waarom een exitpoll? Daarvoor kunnen verschillende redenen zijn:

- 1) Een exitpoll levert interessante informatie voor de media. Die kunnen immers al snel na het sluiten van de stembureaus een voorspelling van de einduitslag geven. Het officiële tellen van de stemmen kan nog vele uren duren. Daar willen de media niet op wachten. Tegenwoordig zitten exitpolls zo in elkaar dat onmiddellijk na het sluiten van de stembureaus al een voorspelling van de uitslag beschikbaar is. Vooral Tv-zenders zijn vaak de opdrachtgever voor het uitvoeren van een exitpoll.
- 2) Op het officiële stembiljet kan alleen maar een partij of een kandidaat voor een partij worden gekozen. Verder wordt er niets gevraagd. Bij een exitpoll zijn er meer vragen mogelijk. Uiteraard is de eerste vraag op welke partij men net heeft gestemd. Maar ook kan worden gevraagd naar het stemgedrag bij de vorige verkiezingen. En soms wordt gevraagd naar geslacht en leeftijd. Zo levert een exitpoll veel interessante gegevens op. Die kunnen bijvoorbeeld worden gebruikt voor het analyseren van de verschuivingen tussen de partijen.
- 3) Soms wordt een exitpoll gebruikt om een officiële verkiezing te controleren. Als de uitslag van een exitpoll in een stembureau significant afwijkt van de officiële uitslag in dat stembureau, dan is dit een aanwijzing dat er wel eens gesjoemeld kan zijn bij het tellen van de stemmen.

Dit rapport is geschreven ter gelegenheid van het is vijftigjarig bestaan van de exitpoll. Het beschrijft de eerste exitpoll (voor de Tweede Kamerverkiezingen op 15 februari 1967) en recente exitpolls in Nederland (voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 18 maart 2015) en het Verenigd Koninkrijk (voor de parlementsverkiezingen op 7 mei 2015). Na al die jaren blijkt deze manier van peilen nog steeds prima te werken. Exitpolls zijn goed in staat om de definitieve verkiezingsuitslag te voorspellen

2. De eerste exitpoll

15 februari 2017 was een bijzondere dag. Op die dag was het precies 50 jaar geleden dat de eerste exitpoll werd uitgevoerd. Dat gebeurde in Nederland in het kader van de Tweede Kamerverkiezingen van 15 februari 1967. Bedenker was de socioloog Marcel van Dam (later kamerlid en minister). Hij vroeg aan de stemmers in vier stembureaus in Utrecht om een korte vragenlijst in te vullen (zie figuur 1). Op grond daarvan kon hij de verkiezingsuitslag voor de hele stad Utrecht nauwkeurig voorspellen.

Marcel van Dam is dus de uitvinder van de exitpoll. Hij noemde zijn onderzoek echter niet zo. Hij sprak van een verkiezingsonderzoek. Anderen noemen het schaduwverkiezingen. Er zijn overigens ook publicaties die de Amerikaan Warren Mitofsky aanwijzen als de uitvinder van de exitpoll. Dit is niet correct. Mitofsky deed zijn eerste exitpoll op 7 november 1967. Dat was in het kader van de verkiezing voor een nieuwe gouverneur in de staat Kentucky. Mitofsky deed zijn exitpoll dus negen maanden later dan van Dam.

Figuur 1. De vragenlijst van de eerste exitpoll

**WILT U HET HOKJE ACHTER HET
JUISTE ANTWOORD ROOD MAKEN?
(ER ZIJN VIER VRAGEN).**

VRAAG 1 Op welke partij hebt U zojuist gestemd?

K. V. P.	☐	Boerenpartij	☐
P. v. d. A.	☐	G. P. V.	☐
V. V. D.	☐	Lib. Volkspartij	☐
A. R. P.	☐	Noodraad	☐
C. H. U.	☐	Landsbelangen	☐
C. P. N.	☐	Machiela	☐
P. S. P.	☐	C. D. U.	☐
S. G. P.	☐	Democr. '66	☐
Lijst Voogd	☐	Partij v. Ongehuwd.	☐

Blanco (ongeldig)

VRAAG 2 Op welke partij hebt U de laatste keer, dus bij de gemeenteraads-verkiezingen, 1 juni 1966, gestemd?

Was nog te jong om te stemmen

K. V. P.	☐	Boerenpartij	☐
P. v. d. A.	☐	G. P. V.	☐
V. V. D.	☐	C. D. U.	☐
A. R. P. (+S. G. P.)	☐	Partij v. Ongehuwd.	☐
C. H. U.	☐	Wereldburgers	☐
C. P. N.	☐	Volksw. en Refer.	☐
P. S. P.	☐		

Blanco (ongeldig) }
Niet gestemd }

VRAAG 3 In welke leeftijdsgroep hoort U?

21 tot en met 30 jaar	☐
31 tot en met 40 jaar	☐
41 tot en met 50 jaar	☐
51 tot en met 65 jaar	☐
66 jaar en ouder	☐

VRAAG 4 Tot welk Kerkgenootschap rekent U zich?

Rooms Katholiek	☐
Nederlands Hervormd	☐
Gereform. Gezindten	☐
Andere	☐
Geen	☐

**WILT U HET FORMULIER INGEVULD
IN DE BUS DOEN?
DANK U!**

De vragenlijst van de eerste exitpoll bevatte vier vragen. Zie figuur 1. Bij de eerste vraag moesten de deelnemers aangeven op welke partij ze net hadden gestemd. Een vraag als deze wordt altijd gesteld in een exitpoll. Bij de tweede vraag ging het om de partij waarop men heeft gestemd bij de vorige verkiezingen. Dat waren in dit geval de gemeenteraadsverkiezingen van 1 juni 1966. Er kunnen twee redenen zijn om te vragen naar stemgedrag bij de vorige verkiezingen:

- De onderzoeker kan dan nagaan hoe de mensen van partij zijn veranderd. Aan welke partijen zijn verliezende partijen kiezers kwijtgeraakt? Waar hebben winnende partijen hun kiezers vandaan gehaald? En op welke partijen hebben de nieuwe kiezers vooral gestemd?
- Mocht de groep respondenten in een stembureau niet representatief zijn (bijvoorbeeld als gevolg van veel non-respons), dan kunnen de antwoorden op deze vraag worden gebruikt om voor dit gebrek aan selectiviteit te corrigeren.

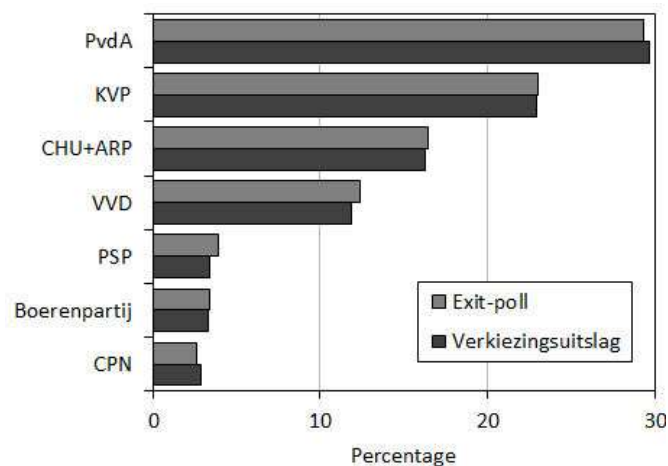
Bij de derde vraag gaven de respondenten hun leeftijd aan. Bij de vierde vraag gaven ze aan tot welk kerkgenootschap ze behoorden. De onderzoekers gebruikten twee soorten formulieren: witte en gele. Mannen kregen een wit formulier en vrouwen een gele. Zo werd dus ook nog het geslacht van de respondenten vastgelegd.

Utrecht had in die tijd 164 stembureaus. In de exitpoll werden vier bureaus onderzocht. Die vier vormden geen aselechte steekproef. Ze werden zo uitgekozen dat verschuivingen bij eerdere verkiezingen overeenkwamen met de verschuivingen in de randstad. Verder werd erop gelet dat alle sociale klassen vertegenwoordigd waren. En er moesten in de omgeving van de stembureaus geen storende invloeden zijn van bijvoorbeeld kloosters en bejaardentehuizen.

In elk stembureau werden alle stemmers uitgenodigd mee te doen aan het verkiezingsonderzoek. Daarbij moest worden voorkomen dat er files ontstonden in het stembureau. Dat gebeurde niet omdat het officiële stemmen ook de nodige tijd in beslag nam (registreren van de kiezer, uitvouwen van het stembiljet, hokje rood maken, opvouwen van het stembiljet, en in de stembus gooien).

In totaal 3.408 kiezers namen deel aan de exitpoll. Dit komt neer op 85% van de bezoekers van de vier stembureaus. Er kan dus worden gesproken van een hoge respons. In figuur 2 wordt de uitslag van de exitpoll (gebaseerd op vier stembureaus) vergeleken met de officiële uitslag voor de stad Utrecht (met 164 stembureaus). De schattingen van de exitpoll liggen dichtbij de werkelijke verkiezingsuitslag. Het grootste verschil bedraagt slechts 0,5 percentagepunt.

Figuur 2. De exitpoll in Utrecht in 1967

De eerste exitpoll in februari 1967 is uitgebreid beschreven door Van Dam & Beishuizen (1967). De eerste exitpoll in de Verenigde Staten werd in november 1967 uitgevoerd door Warren Mitofsky. Aanleiding daarvan was de verkiezing van een nieuwe gouverneur in de staat Kentucky. Meer details zijn te vinden in Scheuren & Alvey (2008).

3. Ingrediënten van een exitpolls

Wat is er nodig voor het uitvoeren van een exitpoll? Deze paragraaf beschrijft de ingrediënten. Aan de orde komen de doelpopulatie, de steekproef, de vragenlijsten, gegevensverzameling, het maken van voorspellingen en de nauwkeurigheid.

3.1. De doelpopulatie

De *doelpopulatie* is de groep mensen die in een peiling wordt onderzocht. Bij de exitpoll is dat de groep van alle kiesgerechtigden die bij de verkiezingen net hun stem hebben uitgebracht. Ze hebben dus al gestemd. Merk op dat deze doelpopulatie een andere is dan die van peilingen die worden uitgevoerd voorafgaand aan de verkiezingen (pre-verkiezingspeilingen). Bij de pre-verkiezingspeilingen bestaat de doelpopulatie uit alle kiesgerechtigden. Dat zijn dus stemmers, niet-stemmers en zij die het nog niet weten.

In een exitpoll komen alle stemmers in aanmerking om mee te doen aan het onderzoek. Dat zijn in principe de mensen die een stembureau hebben bezocht en daar hun stem hebben uitgebracht. Dat is de dus een geschikte plek om ze te vragen de vragenlijst van de exitpoll in te vullen. Er zijn echter ook kiesgerechtigden die wel stemmen, maar niet langskomen in een stembureau. Denk bijvoorbeeld aan de volgende gevallen:

- *Stemmen per post.* Bij sommige verkiezingen is het mogelijk per post te stemmen. Dat zijn bijvoorbeeld kiezers die in het buitenland wonen en hun stembiljet per post opsturen. Deze kiezers zullen nooit in een exitpoll terechtkomen.
- *Eerder stemmen.* Bij sommige verkiezingen bestaat de mogelijkheid om al te stemmen voorafgaand aan de dag van de verkiezingen. Stembureaus gaan eerder open in de hoop dat het zo op de dag van de verkiezingen minder druk is. Ook kan dit helpen om meer mensen naar het stembureau te krijgen. Als er alleen een exitpoll is op de dag van de verkiezing zelf, dan zitten vroege stemmers er dus niet bij.
- *Stemmen bij volmacht.* Als stemmers niet in staat zijn om op de verkiezingsdag hun stem uit te brengen, kunnen ze besluiten een andere persoon te machtigen namens hen te stemmen. Die persoon brengt dan meer dan één stem uit. In de exitpoll moet dit niet over het hoofd worden gezien. Dit betekent dat de stemmer meer dan één vragenlijst moet invullen. Het is echter nog maar de vraag of de gemachtigde de vragenlijst namens de volmachtgever correct kan invullen. Die gemachtigde weet bijvoorbeeld vast niet wat de volmachtgever de vorige keer heeft gestemd.
- *Ergens anders stemmen.* Het is vaak mogelijk om te stemmen in een ander stembureau dan het ‘eigen’ stembureau. In Nederland kan het zonder meer in elk stembureau in de eigen gemeente. Het kan ook buiten de gemeente, maar dan moet daarvoor een kiezerspas worden aangevraagd. Bij berekening van de uitkomsten van een exitpoll wordt er meestal vanuit gegaan dat iedereen in zijn eigen stembureau stemt.

Door bovenstaande uitzonderingen zullen niet alle stemmers beschikbaar zijn voor de exitpoll. Gelukkig zijn deze groepen meestal erg klein, zodat de uitkomsten van de exitpoll niet ernstig worden aangetast.

3.2. De steekproef

In principe zou aan alle stemmers in alle stembureaus kunnen worden gevraagd wat ze zojuist hebben gestemd. Dat is een tijdrovende en kostbare zaak. Daarom maken peilers gebruik van een steekproef. Een goede steekproef is een steekproef die via loting tot stand is gekomen (een aselechte steekproef). Om zo’n steekproef te trekken, is een steekproefkader nodig. Dat is een lijst van alle mensen in de doelpopulatie. Er bestaat echter geen lijst van personen die net hun stem hebben uitgebracht. Daarom kiezen peilers voor een andere aanpak: ze selecteren uit alle stembureaus een klein aantal. In de geselecteerde stembureaus wordt vervolgens aan de kiezers gevraagd wat ze zojuist hebben gestemd.

Bij de eerste exitpoll in 1967 ging het, onder anderen, om het voorspellen van de verkiezingsuitslag in de gemeente Utrecht. Er waren in die gemeente in totaal 164 stembureaus. Daaruit werden vier stembureaus geselecteerd. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 2015 waren er in Nederland 9.266 stembureaus. Daaruit werd een steekproef van 43 stembureaus geselecteerd. En bij de parlamentsverkiezingen in het Verenigd Koninkrijk in 2015 werden uit de in totaal ongeveer 50.000 stembureaus 141 stembureaus geselecteerd.

Het ligt voor de hand de stembureaus via een aselechte steekproef uit alle stembureaus te loten. Dit gebeurt echter niet. Meestal is er sprake van een doelgerichte selectie waarbij het streven er op gericht is om een representatieve steekproef te krijgen. In Utrecht werden de stembureaus zo gekozen dat verschuivingen bij eerdere verkiezingen overeenkwamen met de verschuivingen in de randstad (en dus ook met die in Utrecht). Verder werd erop gelet dat alle sociale klassen vertegenwoordigd waren. Bij de verkiezingen voor de Provinciale staten moest er een goede spreiding over stedelijke en landelijke gebieden zijn. En de uitslag van de vorige verkiezingen in de geselecteerde stembureaus moest

overeenkomen met de landelijke uitslag. Bij de Engelse verkiezingen werd er bij de selectie op gelet dat er zoveel mogelijk variatie was in de samenstelling van de kiesdistricten. Daarnaast werden zoveel mogelijk dezelfde stembureaus gebruikt als bij de voorgaande verkiezingen.

In elk geselecteerd stembureau wordt in principe aan alle stemmers gevraagd mee te doen aan de exitpoll. Dat kan alleen als de doorloopsnelheid van de stemmers niet te hoog is. Als stemmers meer tijd nodig hebben voor het invullen van de vragenlijst van de exitpoll dan voor het uitbrengen van hun stem, dan kunnen er opstoppingen in of bij het stembureau ontstaan. In dat geval kan worden overwogen slechts een steekproef van stemmers te vragen mee te doen aan de exitpoll. Meestal wordt dan een systematische steekproef genomen. Dan wordt elke zoveelste stemmer uitgenodigd mee te doen aan de exitpoll (bijvoorbeeld elke vijfde stemmer). Door een systematische steekproef te trekken, worden de deelnemers aan de exitpoll goed over de dag verspreid. Het zou bijvoorbeeld kunnen dat mensen die tussen 10 uur en 12 uur 's ochtends stemmen anders zijn dan de mensen die tussen 18 uur en 20 uur 's avonds stemmen. Als een groep wordt gemist in de steekproef, dan zou dat tot vertekeningen in de uitkomsten kunnen leiden.

Bij de eerste exitpoll in Utrecht en bij de exitpoll voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten werden alle stemmers in de geselecteerde stembureaus benaderd. Bij de exitpoll voor de Britse verkiezingen werd niet elke stemmer gevraagd mee te doen. Er werd in elk geselecteerd stembureau een systematische steekproef getrokken die tussen de 100 en 200 respondenten moest opleveren.

Bij gebruik van een systematische steekproef is het van belang dat de onderzoekers de hand houden aan het schema van het selecteren van elke zoveelste stemmer. Ze mogen zich niet (bewust of onbewust) laten leiden door persoonlijke voorkeuren. Dat zou ertoe kunnen leiden dat de respondenten in een stembureau niet meer representatief zijn voor alle stemmers in dat bureau.

3.3. De vragenlijst

De mogelijkheden voor het stellen van vragen aan de stemmers zijn beperkt. Het mag niet teveel tijd kosten. Er mogen immers geen opstoppingen ontstaan in de stembureaus. Bovendien kunnen stemmers afhaken als ze een uitgebreide vragenlijst moeten invullen. Dus de vragenlijst moet kort zijn.

De vragenlijst van de eerste exitpoll in Utrecht bevatte vier vragen. Zie figuur 1. Daarnaast werd met de kleur van het formulier het geslacht van de stemmers vastgelegd. Daarmee boden de verzamelde gegevens interessante mogelijkheden. Zo konden verschuivingen tussen partijen in beeld worden gebracht. En er werd onderzocht wat de nieuwe stemmers hadden gestemd. Verder werd inzicht verkregen in de relatie tussen stemgedrag en leeftijd en tussen stemgedrag en kerkgenootschap. Zie van Dam & Beishuizen (1967) voor een gedetailleerde analyse.

Bij de exitpoll voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten is slechts één vraag gesteld. Dat was de vraag naar de partij waarop men zojuist had gestemd. Er werd dus niet gevraagd naar stemgedrag bij de vorige verkiezingen. En er werd ook niet gevraagd naar demografische kenmerken zoals geslacht en leeftijd. Daardoor was het niet mogelijk de uitslagen nader te analyseren. Ook bij de Britse exitpoll werd maar één vraag gesteld. In feite werd een duplicaat van het stembiljet gebruikt.

Bij de exitpolls voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten en voor de Britse parlementsverkiezingen bevatte de vragenlijst maar één vraag. Dat was de vraag wat men zojuist had gestemd. De antwoorden op die vraag zijn in principe voldoende voor het maken van een voorspelling van de verkiezingsuitslag. Als er echter sprake is van een behoorlijke hoeveelheid non-respons in de geselecteerde stembureaus, dan is het belangrijk voor een mogelijke vertekening te corrigeren. Dat kan

door het uitvoeren van een weging. Dat is echter alleen mogelijk als wegingsvariabelen zijn gemeten in de exitpoll.

Er kan in de vragenlijst voor de exitpoll sprake zijn van gevoelige vragen. Respondent willen misschien niet eerlijk zeggen op welke partij ze net hebben gestemd. Ze geven dan een sociaalwenselijk antwoord. Ze noemen een andere partij of weigeren te zeggen op welke partij ze hebben gestemd. Deze sociaalwenselijke antwoorden komen eerder voor als een interviewer de vragen stelt. Daarom is het beter om geen interviewer in te schakeling en de respondenten zelf in hun eentje de vragenlijst te laten invullen. Bij de eerste exitpoll in Utrecht had de gemeente zelfs gezorgd voor echte stemhokjes om dit te kunnen doen.

3.4. Gegevensverzameling

Het streven is er bij een exitpoll opgericht om onmiddellijk na het sluiten van de stembureaus een eerste voorspelling te geven van de verkiezingsuitslag. Dat kan alleen als de exitpoll iets eerder stopt, zodat er gelegenheid is de laatste gegevens te verwerken en een voorspelling te berekenen. Bij de eerste exitpoll in Utrecht ging het nog niet zo snel. Na sluiting van de stembureaus werden de gegevens door de politie naar een computercentrum van de IBM in Rijswijk gebracht. Daar werden de voorspellingen op een mainframe computer (Pc's waren er nog niet) uitgerekend en vervolgens doorgegeven aan de NTS (de voorganger van de NOS) in Hilversum. Zo kon een prognose een aantal uren voor de werkelijke verkiezingsuitslag bekend worden gemaakt.

Peilingen hebben altijd last van non-respons. Het vervelende van non-respons is dat het kan leiden tot vertekeningen in de uitkomsten. Dat komt omdat de respondenten vaak anders zijn dan de non-respondenten. Naarmate het percentage respons lager is, kunnen de effecten groter zijn. Daarom moet altijd worden gestreefd naar een zo hoog mogelijk percentage respons. Ook bij exitpolls kan non-respons optreden. Het zal dan voornamelijk om weigering gaan. Die weigering kan diverse redenen hebben. Het kan bijvoorbeeld zijn dat men geen tijd heeft, of men wil de eigen privacy beschermen.

Bij veel pre-verkiezingspeilingen zijn de responspercentages tegenwoordig erg laag. De respons ligt bij veel telefonische peilingen onder de 10%. En ook bij online peilingen komt de respons vaak niet boven de 40% uit. Dat doet het ergste vrezen voor de kwaliteit van de uitkomsten. Bij exitpolls is de situatie heel anders. Daar is de respons nog steeds erg hoog. Bij de eerste exitpoll in Utrecht was er sprake van 85% respons. Vijftig jaar later was de respons bij de exitpoll voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten met 82% nog steeds erg hoog. Ook de exitpoll voor de Britse parlementsverkiezingen in 2015 had een hoge respons van 75%.

Er zijn twee mogelijke verklaring voor deze hoge responspercentages. In de eerste plaats bestaat er een samenhang tussen stemmen en meedoen aan peilingen. Stemmers zijn meer geneigd mee te doen aan peilingen dan niet-stemmers. Het zijn nu juist stemmers die worden gevraagd mee te doen aan exitpolls. In de tweede plaats is het niet zo eenvoudig de onderzoekers in of bij het stembureau te vermijden. Elke stemmer in de geselecteerde stembureaus wordt aangesproken. Het is dan lastig om nee te zeggen.

3.5. Voorspellingen

Met de gegevens die in de exitpoll zijn verzameld, moet een prognose worden gemaakt van de verkiezingsuitslag. Daarbij wordt uitgegaan van modellen. Die modellen zijn gebaseerd op veronderstellingen. De nauwkeurigheid van de prognose is voor een groot deel afhankelijk van de juistheid van die veronderstellingen.

Bij de eerste exitpoll in Utrecht werd een heel simpel model gebruikt: de verandering in het percentage stemmen voor een partij is overal (in elke stembureau) hetzelfde. Een consequentie van deze modelveronderstelling is dat de verandering voor dit percentage bij alle stembureaus samen gelijk is aan de verandering in alleen de stembureaus in de steekproef. Als $P66(V)$ het landelijke percentage voor deze partij is bij de vorige verkiezingen in 1966, $P67(V)$ het landelijke percentage in 1967, en $P66(S)$ en $P67(S)$ de overeenkomstige percentages voor de steekproef, dan geldt dus

$$P66(V) / P67(V) = P66(S) / P67(S).$$

$P66(V)$ en $P66(S)$ kunnen gehaald worden uit de uitkomsten van de voorgaande verkiezingen. $P67(S)$ is bekend uit de exitpoll. De enige onbekende is dan $P67(V)$. Dat is de te voorspellen verkiezingsuitslag. Die kan dus nu worden berekend door omwerken van de veronderstelling. Dat levert

$$P67(V) = P67(S) \times P66(V) / P66(S).$$

Deze formules zijn toegepast bij de exitpoll in Utrecht. Dat leverde een prognose op voor de uitslag in Utrecht. Figuur 2 laat zien dat die prognose heel dicht in de buurt lag van de werkelijke uitslag.

Het is denkbaar dat een model als hierboven toch wat te simpel is. Het zou kunnen zijn dat het model niet geldt in de hele doelpopulatie, maar alleen in bepaalde delen ervan. Misschien is het beter om verschillende modellen te hanteren voor verschillende delen van de doelpopulatie. Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat politieke ontwikkelingen op het platteland anders zijn dan in stedelijke gebieden. In dat geval zouden twee verschillende modellen gebruikt kunnen worden.

Het is niet duidelijk welke modellen zijn toegepast bij de exitpolls voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten en voor de Britse parlementsverkiezingen. Er is helaas geen onderzoeksdocumentatie die daarover meer informatie zou kunnen geven.

Al eerder is aangegeven dat non-respons een verstorende factor kan zijn. Als er sprake is van een flinke hoeveelheid non-respons, is het daarom belangrijk hiervoor te corrigeren. Probleem hierbij is dat daarvoor hulpvariabelen nodig zijn. Dat zijn variabelen die in de peiling zijn gemeten en waarvoor ook de verdeling over alle stemmers in de stembureaus bekend is. In de exitpoll in Utrecht zijn vier hulpvariabelen gemeten: stem de bij vorige verkiezingen, geslacht, leeftijd en kerkgenootschap. Voor geslacht, leeftijd en kerkgenootschap is echter de verdeling over alle stemmers in het stembureau niet bekend. Daarmee zijn ze als weegvariabelen niet bruikbaar. Stem bij de vorige verkiezingen kan wel worden gebruikt. De verdeling over de partijen bij de vorige verkiezingen per stembureau kan worden achterhaald.

Stem bij de vorige verkiezingen is een krachtige weegvariabele omdat hij meestal sterk gecorreleerd is met de stem bij de actuele verkiezingen. Een belangrijke voorwaarde is echter wel dat de respondenten een correct antwoord op deze vraag hebben gegeven. De voorgaande verkiezingen kunnen immers geruime tijd geleden hebben plaatsgevonden. Het kan jaren geleden zijn. Weet men dan nu nog wat men toen heeft gestemd? Dit is niet vanzelfsprekend. Een voorbeeld toont dit aan.

In het EénVandaag Opiniepanel werd in mei 2005 aan de leden gevraagd op welke partij ze hadden gestemd bij de verkiezingen van januari 2003. In oktober 2005 (vijf maanden later) werd dezelfde vraag opnieuw gesteld. In tabel 1 worden de antwoorden op beide vragen met elkaar vergeleken. De matrix is gebaseerd op de antwoorden van 15.283 respondenten. De kolommen (Stem 1) stellen de antwoorden in mei 2005 voor en de rijen (Stem 2) de antwoorden in oktober 2005. Het antwoord in mei zou hetzelfde moeten zijn als het antwoord in oktober. Dit betekent dat alle cellen op de diagonaal

voor 100% gevuld zouden moeten zijn, terwijl de cellen buiten de diagonaal leeg zouden moeten zijn. Helaas is dit niet het geval. Stemmers op de PvdA lijken het meest consistent. 91,1% van de PvdA-stemmers in oktober zeiden in mei ook al dat ze op die partij hebben gestemd. Het minst consistent is de SGP. Slechts 70,6% van de stemmers in oktober zegt ook in mei op deze partij te hebben gestemd. Dus bijna 30% van deze stemmers zegt op een andere partij te hebben gestemd.

Tabel 1. Stem bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2003. Stem 1: gevraagd in mei 2005, Stem 2: gevraagd in oktober 2005. Percentages van rij-totalen.

Stem 2	Stem 1									
	CDA	PvdA	VVD	D66	GL	SP	LPF	CU	SGP	Totaal
CDA	90,7	1,6	2,8	0,4	0,2	0,6	0,8	0,7	0,0	100,0
PvdA	0,9	91,1	0,7	1,1	0,9	2,2	0,8	0,1	0,0	100,0
VVD	2,3	0,9	90,4	1,2	0,1	0,5	2,4	0,2	0,0	100,0
D66	1,6	3,1	2,0	86,8	0,8	2,3	0,7	0,2	0,0	100,0
GL	0,2	3,7	0,4	1,2	86,5	3,7	0,2	0,4	0,1	100,0
SP	0,8	3,9	0,3	0,7	2,0	88,6	1,0	0,3	0,2	100,0
LPF	2,2	2,5	8,5	0,8	0,2	2,1	76,9	0,3	0,1	100,0
CU	3,2	0,7	1,1	0,0	0,0	0,4	0,7	91,0	0,4	100,0
SGP	0,0	2,9	5,9	2,9	0,0	0,0	2,9	8,8	70,6	100,0

Dit voorbeeld laat zien dat de vraag naar stemgedrag bij de vorige verkiezingen tot incorrecte antwoorden kan leiden, vooral als die verkiezingen al wat langer geleden zijn. Dat zou kunnen betekenen dat deze vraag niet erg bruikbaar is voor een weging van een exitpoll.

3.6. Nauwkeurigheid

In de ideale situatie is er sprake van een aselechte steekproef van stembureaus en binnen elk geselecteerd stembureau komt elke stemmer in de steekproef. Dit wordt wel een *clustersteekproef* genoemd. Als er geen selectieve non-respons optreedt, dan is het mogelijk om zuivere (valide) schattingen te berekenen van de percentages voor elke partij. De theorie hiervoor is bijvoorbeeld terug te vinden in Bethlehem (2009).

Als de doorloopsnelheid in de stembureaus erg hoog is, waardoor opstoppingen ontstaan bij het invullen van de vragenlijsten voor de exitpoll, kan worden besloten in elk geselecteerd stembureau slechts een steekproef van stemmers uit te nodigen voor de exitpoll. Er is dan sprake van een *tweetrapssteekproef*. Eerst worden stembureaus geselecteerd en daaruit stemmers. Als in beide trappen een aselechte steekproef wordt getrokken, en er treedt geen versturende non-respons op, dan is het mogelijk om zuivere schatters uit te rekenen van de percentages voor de verschillende partijen. Dat geldt ook als in de stembureaus een systematische steekproef van stemmers wordt getrokken. Onzekerheidsmarges kunnen alleen worden uitgerekend als in beide trappen aselechte is getrokken.

Bij de drie voorbeelden van exitpolls (Utrecht 1967, Verenigd Koninkrijk 2015 en Provinciale Staten 2015) is er geen sprake van aselechte trekking van stembureaus. Het is daarom niet mogelijk om onzekerheidsmarges uit te rekenen. De onderzoeker zou kunnen doen alsof, en de formules voor de tweetraps aselechte steekproef kunnen toepassen, maar er is dan geen garantie dat de uitkomsten kloppen.

Non-respons kan ook nog een bijkomende complicerende factor zijn. Een flinke percentage non-respons kan vertekeningen in de voorspellingen veroorzaken. Die (onbekende) afwijkingen worden

niet meegenomen in de onzekerheidsmarges, maar komen daar nog bovenop. Gelukkig is de non-respons bij de drie exitpolls gelukkig gering van omvang.

4. Voorbeelden

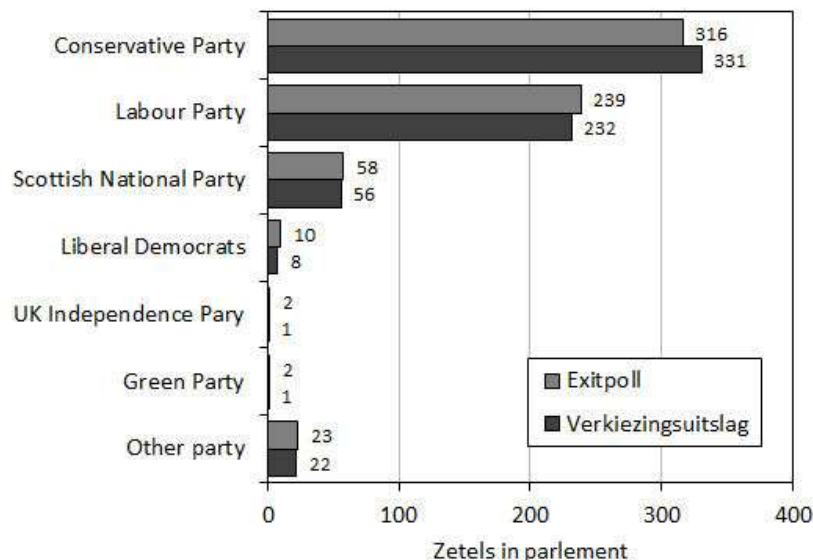
De twee voorbeelden van recente exitpolls worden in deze paragraaf nog wat nader beken. Het gaat om de exitpoll voor de Britse parlementsverkiezingen op 7 mei 2015 en de exitpoll voor de Nederlandse verkiezingen voor de Provinciale Staten op 18 maart 2015.

4.1. De Britse parlementsverkiezingen

Op 7 mei 2015 waren er parlementsverkiezingen in het Verenigd Koninkrijk. In opdracht van drie Tv-stations, BBC, ITV en Sky News, werd een exitpoll georganiseerd. Die peiling werd uitgevoerd door GfK NOP en Ipsos MORI samen. Verspreid over 650 kiesdistricten zijn er in Verenigd Koninkrijk ongeveer 50.000 stembureaus. Voor de exitpoll werden 141 stembureaus geselecteerd verspreid over 133 kiesdistricten. De selectie van de stembureaus was niet gebaseerd op een aselechte steekproef. Er was er sprake van een doelgerichte selectie, waarbij voor zoveel mogelijk variatie werd gezorgd in de kenmerken van de bevolking. Maar ook werd ernaar gestreefd zoveel mogelijk de stembureaus te selecteren die ook al hadden meegedaan bij de vorige verkiezingen.

Een team van ongeveer 400 onderzoekers ving de stemmers buiten de stembureaus op en vroeg hen nogmaals hun stem uit te brengen op een soort stembiljet. Daarna moesten de deelnemers aan de exitpoll zelf hun vragenlijst in een speciale doos stoppen. Niet elke stemmer in een geselecteerd stembureau werd gevraagd me te doen aan het onderzoek. Er werd steeds een systematische steekproef van 100 tot 200 stemmers getrokken. De totale steekproef voor de exitpoll bestond uiteindelijk uit ongeveer 22.000 personen.

Figuur 3. De exitpoll in het Verenigd Koninkrijk 2015(zetels in het parlement)

De vragenlijst van de exitpoll bevatte slechts één vraag. Er werd alleen gevraagd op welke partij men zojuist had gestemd. Er werd dus niet gevraagd naar demografische kenmerken en ook niet naar stemgedrag bij de vorige verkiezingen. Daarom kon alleen maar de verkiezingsuitslag worden voorspeld en was een diepgaandere analyse niet mogelijk.

Het percentage respons bedroeg 75%. Dat was behoorlijk hoog. Dit verkleint het risico op grote afwijkingen in de prognose. De prognose werd meteen na het sluiten van de stembureaus bekend

gemaakt. Het ongelof was groot, want de prognose week behoorlijk af van de peilingen van vlak voor de verkiezingen. Die voorspelden een nek-aan-nekrace tussen de Conservatieven en Labour, terwijl de exitpoll aangaf dat de Conservatieven een ruime overwinning zouden behalen.

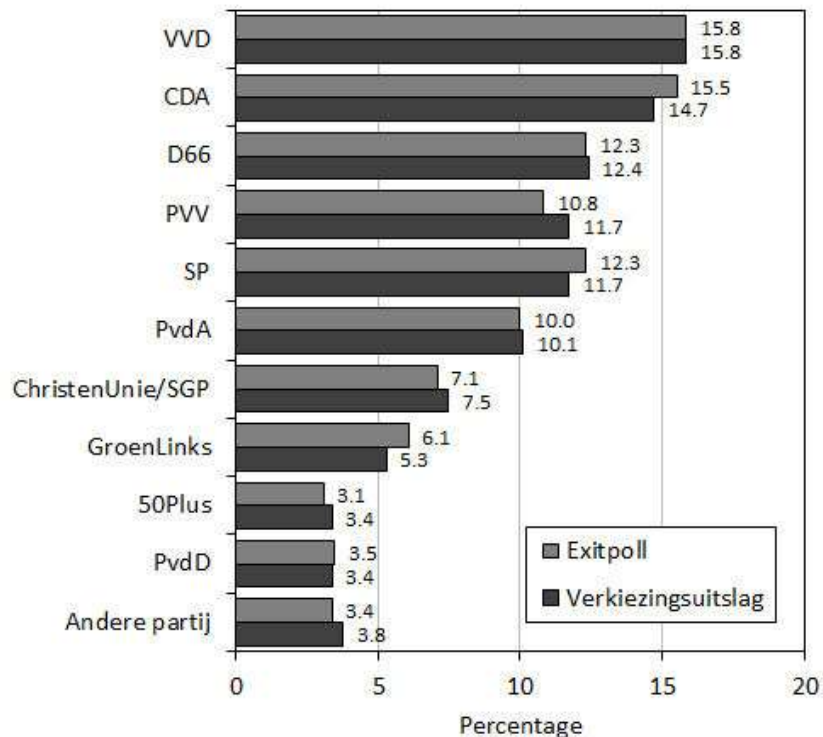
Er waren peilers die de uitslag van de exitpoll niet geloofden. Eén van hen, Paddy Ashdown, zei zelfs dat hij zijn hoed zou opeten als de exitpoll juist was. Toch was de exitpoll correct. Figuur 3 vergelijkt de prognose van de exitpoll met de werkelijke verkiezingsuitslag.

Voor alle partijen lag het voorspelde aantal zetels in het parlement dicht bij het werkelijke aantal zetels. Het is duidelijk dat er geen sprake was van een nek-aan-nekrace tussen de Conservatieven en Labour. De gevreesde coalitieonderhandelingen bleven uit. De Conservatieven konden in hun eentje een regering vormen.

4.2. De verkiezingen voor de Provinciale Staten

Een tweede voorbeeld van een exitpoll is die voor de verkiezingen van de Provinciale Staten op 18 maart 2015. Hij werd uitgevoerd door Ipsos. Nederland telde toen 9,266 stembureaus. Daaruit werd een doelgerichte steekproef van 43 stembureaus getrokken. Deze steekproef was representatief gemaakt met betrekking tot de uitslag van de vorige verkiezingen en de verdeling over stedelijke en landelijke gebieden. In elk geselecteerd stembureau werd aan alle stemmers gevraagd mee te doen aan de exitpoll. De vragenlijst bevatte maar één vraag en dat was de vraag naar de partij waarop men net had gestemd.

Figuur 5. De exitpoll voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 2015 (percentages)

Er kwamen in totaal 30.871 stemmers naar de geselecteerde stembureaus. Daarvan wilden 25.163 stemmers wel meedoen aan de exitpoll. Dit komt neer op een responspercentage van 82%. Het is opvallend dat dit responspercentage vrijwel net zo hoog was als dat van de eerste exitpoll in Utrecht (85%).

Figuur 5 vergelijkt de prognose van de exitpoll met de werkelijke verkiezingsuitslag. De verschillen zijn erg klein. Het grootst verschil doet zich voor bij de PVV. Dat verschil is toch slechts 0,9 procentpunten.

5. Conclusie

In de 50 jaar van hun bestaan hebben exitpolls aangetoond dat ze behoorlijk nauwkeurig de uitslag van verkiezingen kunnen voorspellen. Exitpolls doen dat veel beter dan pre-verkiezingspeilingen. De verschillen zijn soms zo groot dat soms in eerste instantie de exitpoll onterecht niet wordt geloofd.

De mogelijkheden voor een diepgaande analyse van de uitslagen zijn beperkt, omdat er maar enkele vragen kunnen worden gesteld aan de stemmers. Veel peilers beperken zich zelfs maar tot één vraag en dat is de vraag op welke partij men zojuist heeft gestemd.

Als exitpolls zo nauwkeurig zijn, zou de vraag op kunnen komen of het niet mogelijk is om alvast tussenstanden in de loop van de verkiezingsdag bekend te maken. De media lijken echter een soort stilzwijgende afspraak te hebben om dat niet te doen. Journalisten houden dit soort informatie voor zichzelf. Campagneteams van politieke partijen hebben hun eigen methoden om erachter te komen hoe de verkiezingen verlopen. De kiezers horend dus niets over het verloop van het proces. Kennen ze de tussenstanden wel dat zou dit misschien wel van invloed kunnen zijn op hun keuze. Bovendien vreezen sommige deskundigen een negatief effect op de opkomst. De uitslag is immers al duidelijk, en dus hoef je niet meer te gaan stemmen.

Een blik op het buitenland levert op dat men op verschillende manieren omgaat met het publiceren van tussenstanden van exitpolls in de loop van de dag. In bijvoorbeeld Montenegro en Singapore zijn exitpolls niet toegestaan. In Duitsland en het Verenigd Koninkrijk mogen exitpolls wel, maar publicatie van tussenstanden is verboden. In Tsjechië mogen exitpolls wel gehouden worden, maar niet in de buurt van stembureaus. In veel andere landen zijn er geen formele restricties. Ook in Nederland zijn exitpolls toegestaan. De Kiesraad is zich bewust van de mogelijke effecten van tussentijdse publicatie, maar toch zijn er geen regels die tussentijdse publicatie verhinderen.

6. Literatuur

Bethlehem, J.G. (2009), *Applied Survey Methods – A Statistical Approach*. John Wiley & Sons, Hoboken, NJ.

Scheuren, F.J. & Alvey, W. (eds.) (2008), *Elections and Exit Polling*. John Wiley & Sons, Hoboken, NJ.

Van Dam, M.P.A. & Beishuizen, J. (1967), *Kijk op de kiezer*. Het Parool, Amsterdam.